

В. Т. Поліщук
(Черкаси)

«...А БОГДАН ЄСТ ДАНИЙ ОД БОГА...»

(постать Богдана Хмельницького в українській літературі XVII століття)

Образ Богдана Хмельницького соковито виписаний у віршах і п'єсах, повістях і романах. З'являються нові твори про гетьмана. Починалося ж осмислення особи «батька Хмеля» ще за його життя, в далекому XVII столітті.

Природно, що найоперативнішим жанром вкотре виявилася поезія. Саме віршова українська література, яка в XVII ст. переживала неабияке піднесення, дала перші зразки художнього осмислення Національно-визвольної війни XVII ст. Маються на увазі вірші 40—60-х років XVII ст. на історичні теми.

Гучні перемоги козацько-селянського війська під Жовтими Водами та Корсунем, до певної міри, мабуть, несподівані своїм вражаючим успіхом, дуже швидко відлунилися у фольклорі і книжній поезії. Цілком очевидно, що в них стрімко зростав авторитет гетьмана Хмельницького. Першим з історичних поезій згаданого циклу скрізь стоїть вірш «Висипався їх міха», дуже близький змістом і поетикою до фольклорної пісні «Чи не той то хміль». У ньому невідомий автор (зазначимо тут, що практично всі вірші означеного циклу анонімні) згадує ім'я Богдана Хмельницького в цікавому контексті. Різні джерела доносять до нас відомості про те, що «уродзона» шляхта намагалася кепкувати із нешляхетного, на їх погляд, і багатого асоціаціями прізвища українського гетьмана. Тож невідомий автор дотепно і дошкульно для поляків розвиває їхні ж версії на тему «хмеля», але із протилежним їхньому, героїчно-патріотичним змістом:

Висипався хміль із міха
І наробив ляхам лиха,
Показав ім розуму,
Бивернув дідчу думу,
До жовтої водиці
Наклав ім дуже хмельниці...

І автор вірша, і вся Україна побачили, що «отже Хмельницький може, — поможи йому, Боже! — тих куркоїдів бити...», тому і зрозумілим стає видиме сатиричне «приперчення» у зображенні гоноровитих загарбників. А блискуча Корсунська перемога тільки додла позитивних емоцій. Саме після неї образ Богдана Хмельницького починає писатися у яскравій панегіричній тональності, відзначаються його державницькі й полководницькі достоїнства, а рідний гетьманові Чигирин здобувається на славу столичного міста:

І ти, Чигирине, місто українне, не меншую славу
Тепер в собі маєш, коли оглядаєш в руках булаву
Зацного Богдана, мудрого гетьмана, доброго молодця,
Хмельницького чигиринського давнього запорозця.

Те, що саме Хмельницький став на чолі війська, став гетьманом, багатьма авторами поезій подається як повеління чи обрання Господнє: «Бог його указав і войську подав, аби їм права» чи «...а Богдан ест даний от Бога...» Натомість нищівна поразка польських гетьманів Потоцького і Калиновського під Корсунем подається як крах їхніх зловорожих задумів проти Хмельницького.

Загалом же історичні вірші «жовтоводсько-корсунської» тематики витримані у мажорному тоні. Те ж стосується і змалювання образу Богдана Хмельницького. Автори клали, сказати б, тільки перші мазки його портрета і, можливо, дещо однобічні.

Стриманіше і, водночас, значно об'ємніше виписується постать гетьмана у великому вірші «Чтиридесять тисяч Богдан войська споряжає»...

Окрему групу віршів складають яскраві панегірики Богданові Хмельницькому, написані, очевидно, вже після смерні гетьмана: «Похвала віршами Хмельницькому од народа малоросійського», «Непереможний Богдан...», «Епітафія Богдану Хмельницькому». Їх автори дали повну волю своїм почуттям і своєму літературному хмстові, добираючи найвишуканіші епітети й порівняння для змалювання заслуг Хмельницького:

«Непереможний Богдан», «могутній володар», «щедрий душею Богдан, що Марс його виховав грізний», «світлий наш гетьман», «мудрий, хоробрий козак» — ці образні характеристики не потребують додаткових коментарів. Авторі віршів щедро використовували античну образність, античних героїв для зіставлення з українським гетьманом (чи навпаки)...

У прозовій літературі XVII ст., зокрема, історико-документальній — козацько-старшинських літописах Самовидця, Г. Грабянки і С. Величка, — особа гетьмана Богдана Хмельницького виписується рельєфніше, повніше. Це природно, адже виражальні можливості у такого роду письменства були ширшими.

Порівняно немало в козацьких літописах матеріалів, сказати б, особистісного, біографічного характеру. Кожен із авторів вважав за потрібне написати «вивід про гетьмана Хмельницького, хто він був і звідки; про дітей його...» Показово, що він характеризується (як і його батько Михайло) законопослушним підданим польської корони, за яку неодноразово воював, і сподівався на прихильність короля і шляхти. Та різні обставини поміняли ситуацію і для Хмельницького, і для козаків і для України.

Безсумнівно, найбільше уваги власне особі Б. Хмельницького приділяє у своєму літописі Григорій Грабянка, зосереджуючи увагу на різних фактах життя і діяльності славного сина України.